

Євгенія ВАСЯНОВИЧ,

orcid.org/0000-0001-9696-3335

*старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) vasianovych@karazin.ua*

АСОЦІАТИВНІ ПОЛЯ ВОРОГ, ДРУГ, ВОРОЖНЕЧА, ДРУЖБА (СЕМАНТИЧНИЙ ВИМІР)

Стаття присвячена аналізу асоціативних полів ворог, ворожнеча, друг та дружба, а саме їхнього семантичного наповнення на матеріалі експерименту весни 2022 року. Психолінгвістичний асоціативний експеримент, проведений дистанційно, є зручним і швидким способом фіксації реакції респондентів на компоненти лінгвокультури, що підсвічуються нагальними подіями. У статті подані результати асоціативного ланцюжкового експерименту з харківськими студентами-гуманітаріями словами-стимулами до якого стали зокрема друг, дружба, ворог, ворожнеча. З об'єктивних причин провести масштабний експеримент не представлялося можливим, таким чином кількість респондентів становила 100 осіб. На основі цих відповідей були побудовані відповідні асоціативні поля. Вибір стимулів зумовлений надзвичайною їхньою актуальністю у період великої війни. Для аналізу семантичного наповнення був обраний метод семантичних груп, що дозволяє показати структуру і наповнення зазначених асоціативних полів. Для реалізації цього методу важливо проаналізувати семантичне наповнення реакцій і об'єднати їх в групи за спільною семантичною ознакою. Асоціативне поле ворог розподілене на 7 семантичних груп, а поля друг, дружба і ворожнеча – на 10. Семантичні групи закономірно є неоднорідними за своєю кількістю: деякі можуть містити майже половину усіх реакцій поля, а інші складатися з декількох або навіть однієї реакції. Слова-стимули ворог та ворожнеча здебільшого отримали асоціації на позначення емоцій та ставлення, різних конфліктів, смерті та сучасної війни. На слова-стимули друг та дружба респонденти реагували асоціаціями, які пов'язані з вірністю, допомогою, підтримкою, відчуттями радості та безпеки, спільним дозвіллям тощо. Своїми реакціями реципієнти продемонстрували залученість в глобальні контексти, а також оприявили власні досвіди.

Ключові слова: асоціація, асоціативний експеримент, асоціативне поле, семантичні групи.

Yevheniia VASIANOVYCH,

orcid.org/0000-0001-9696-3335

*Lecturer at the Department of General and Applied Linguistics
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) vasianovych@karazin.ua*

ASSOCIATIVE FIELDS ENEMY, FRIEND, ENMITY, FRIENDSHIP (SEMANTIC ASPECT)

The article is devoted to the analysis of semantic content of the associative fields Enemy, Enmity, Friend and Friendship, based on the material of the experiment conducted in spring 2022. A psycholinguistic associative experiment held remotely is a convenient and quick way to record respondents' reactions to the components of linguistic culture which were brought out by the current situation in the country. The article presents the results of the associative chain experiment with Kharkiv humanities students, the stimulus words for which were, in particular, friend, friendship, enemy, and enmity. For objective reasons, it was not possible to conduct a large-scale experiment, so the number of recipients was 100. The corresponding associative fields were built based on their responses. The choice of stimuli was determined by their extreme relevance during the full-scale invasion. To analyze the semantic content, the method of semantic groups was chosen, which allows us to show the structure and content of these associative fields. In order to implement this method, it is important to analyze the semantic content of the fields and combine their units into groups based on a common semantic feature. The enemy association field is divided into 7 semantic groups, and the friend, friendship, and enmity fields are divided into 10. The semantic groups are naturally heterogeneous in their number: some may contain almost half of all reactions in the field, while others consist of several reactions. The stimulus words enemy and enmity mostly received associations to denote emotions and attitudes, various conflicts, death and the current war. The recipients responded to the stimulus words friend and friendship with associations related to loyalty, help, support, feelings of joy and security, joint leisure, etc. By their reactions, the recipients demonstrated their involvement in global contexts and also revealed their own experiences.

Key words: association, associative experiment, association field, semantic groups.

Постановка проблеми. У часи великого потрясіння, яким для українців загалом, і для українського студентства зокрема стало повномасштабне вторгнення росії в Україну, важливим є фіксація та оприявлення змін та реакцій на них у мовній свідомості носіїв. Опозиції *друг – ворог* та *дружба – ворожнеча* як загальні концепти не втрачають своєї актуальності ніколи, проте, під час сучасної війни та періоди самоусвідомлення і самоідентифікації, через які проходять зараз багато українців, набувають ще більшої актуальності. Розподіл отриманого матеріалу на семантичні групи та їхній аналіз дозволив оприявити ту частину мовної свідомості респондентів, яка пов'язана з цими опозиціями.

Аналіз досліджень.

Серед недавніх досліджень при вивченні мовної свідомості та мовної картини світу до психолінгвістичного асоціативного експерименту зверталися К. Близнюк (Близнюк, 2022), Н. Дубовик, М. Бобро, В. Гуторов (Дубовик, Бобро, Гуторов, 2021), Я. Капранов, Б. Івановська, І. Малинюк (Капранов, Івановська, Малинюк, 2023). Д. Терехова послуговуючись методом семантичного розподілу, а саме семантичного гештальту, аналізувала асоціативні поля слова-стимулу *Друг* (Терехова, 2017).

Мета статті. Метою статті є аналіз асоціацій, отриманих на слова-стимули *ворог*, *ворожнеча*, *друг*, *дружба*, та проведення розподілу реакцій за семантичним критерієм на групи задля оприявлення складових компонентів понять *ворог*, *ворожнеча*, *друг*, *дружба* в мовній свідомості студентів-гуманітаріїв.

Виклад основного матеріалу. Асоціативний експеримент був проведений весною 2022 року зі студентами-гуманітаріями Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в дистанційній формі на платформі Google Forms. Методика проведення подібних асоціативних експериментів стала доволі розповсюдженою після початку пандемії Covid-19, яка унеможливила безпосередній контакт з респондентами. Наш експеримент був спрямований на дослідження асоціативних полів концептів *Мир* і *Війна* і містив 23 слова-стимула, проте, в цій статті ми хочемо зосередити увагу на асоціативних полях *ворог*, *ворожнеча*, *друг*, *дружба*.

Асоціативне поле *ворог* складається з 7 семантичних груп.

Група **Емоції та почуття**, що утворена з 51 реакції (*недовіра* (2), *відраза*, *біль*, *засудження*,

дуже погані емоції, *особисті образи*, *паніка*, *незгода*, *неприятність*, *нерозуміння*, *огида*, *роздратованість*, *сором*, *страждання*, *страх* тощо). Ядерними асоціаціями групи є *злість* (12) і *ненависть* (12).

Група **Якості та характеристики**, що налічує 45 реакцій (*окупант* (4), *вбивця* (3), *жорстокість* (3), *погана людина* (2), *брехун*, *бридкий*, *бруд*, *бісячий*, *глупість*, *гнилий*, *жадібність*, *переможений*, *огидний*, *чужий*, *нещадний*, *нікчема*, *тупий*, *чмоня* тощо) з ядерною асоціацією *недруг* (6).

Група **Війна/конфлікт**, яка складається з 28 реакцій (*зло* (5), *війна* (3), *конфлікт* (2), *боротьба*, *бій*, *вторгнення*, *окупація*, *руйнування*, *протистояння* тощо) з ядерною реакцією *агресія* (7).

Група **росія**, яка утворена з 22 реакцій (*путін* (2), *москаль*, *русня*, *«росія – держава-терорист»*, *сусід*, *російська армія*, *російський солдат*, *приїхали на учения*) з ядерною асоціацією *росія* (13).

Група **Насилля і смерть**, що нараховує 16 реакцій (*кров* (4), *вбивство*, *вмер*, *кровопролиття*, *насилля*, *звірства*, *маніпуляція*) з ядерною асоціацією *смерть* (6).

Група **Чорнота** містить реакції *тьма* і *чорний колір*.

Група **Друг** складається з однієї реакції *друг*.

Асоціативне поле *ворожнеча* можна розділити на 10 семантичних груп.

Група **Емоції та почуття**, що складається з 45 реакцій (*злість* (11), *біль* (4), *огида* (3), *страх* (3), *страждання* (3), *недовіра* (2), *гнів*, *взаємна ненависть*, *засудження*, *смуток*, *стривоженість* тощо) з ядерною реакцією *ненависть* (18).

Група **Війна/конфлікт**, що нараховує 42 реакції (*агресія* (7), *конфлікт* (3), *протистояння* (3), *сварки* (3), *битва* (2), *з'ясування відносин*, *напад*, *суперечки*, *конкурування*, *окупація*, *розбрат*, *роздори* тощо) з ядерною реакцією *війна* (8).

Група **Зло**, яка налічує 21 реакцію (*негатив* (2), *обман* (2), *пекло* (2), *знищення цінностей предків*, *лихо*, *тиск*, *тьма*, *щось поганне*, *зрада* тощо) з ядерною асоціацією *зло* (4).

Група **росія**, що утворена з 10 реакцій (*конфлікт росії з Україною*, *російська мова*, *руський народ*), з ядерною асоціацією *росія* (7).

Група **Ворог**, яка нараховує 9 реакцій (*агресор* (2), *окупант*, *чужий*, *поганий*, *слабка людина*) з ядерною асоціацією *ворог* (3).

Група **Насилля і смерть**, яка утворена з 9 реакцій: *вбивства* (2), *кров* (2), *смерть* (2), *братовбивство*, *втрати*, *кровопролиття*.

Група **Безглуздість**, що містить реакції *безглуздя*, *безглуздість*, *марна трата часу*.

Група **Причини**, яка містить реакції *мова, історія, правда*.

Група **Характеристики ворожнечі**, що складається з реакцій *між нами, люта, буде завжди*.

Група **Позитив**, яка містить реакції *дружба, життя, перемога*.

Асоціативні поля *ворог* і *ворожнеча* є суміжними за своїм семантичним навантаженням і позначають людину і явище відповідно. Цим пояснюється наявність подібних семантичних груп для обох полів. Групи Емоції та почуття складаються з реакцій, що пов'язані з почуттями та емоціями, які респонденти відчувають до ворогів. Можна відслідкувати, що вони є негативними за своєю конотацією, проте, їхній спектр досить широкий від ненависті та огиди до сорому та страху. Групи *Війна/конфлікт* репрезентують стан зіткнення та протистояння між двома ворогуючими сторонами, масштаби і ступінь гостроти яких варіюється в межах отриманих реакцій від війни, битви та окупації до сварки. Групи *Насилля* і *смерть* містять асоціації, що позначають супутні наслідки конфліктів та найбільше горе, яке вони можуть принести. Групи *росія*, очевидно, репрезентують зв'язок слів-стимулів із війною росії проти України.

Слово-стимул *ворог* позначає людину, що спонукало респондентів асоціювати його з характеристиками та якостями людини, які будуть притаманні ворогові. Вони можуть бути пов'язані із групою Емоції та почуття, тому ми маємо приклади *огидний, брудний* (характеристика) – *огида* (емоція). Реципієнти позначають *ворога*, як жорстокого вбивцю, але водночас більшість реакцій акцентує увагу на його глупості, огидності і нікчемності, що можна пояснити часом, коли був проведений експеримент. Весною 2022 року під час повномасштабного вторгнення весь світ приголомшили кадри російської жорстокості до цивільного населення під час окупації, при цьому вони демонстрували свої нищість і на побутовому, грабуючи домівки українців. Тут можна зробити висновок, що *ворог* перш за все асоціювався у респондентів із російським окупантом, який викликав огиду.

Асоціативне поле *друг* можна розділити на 10 семантичних груп.

Група **Атрибути дружби**, що нараховує 47 реакцій (*допомога* (12), *довіра* (7), *розуміння* (4), *єдність, поміч моральна або фізична у будь-якій ситуації* тощо) з ядерною асоціацією *підтримка* (18).

Група **Характеристики друга**, що складається з 34 реакцій (*впевненість* (2), *чесний* (2), *близька*

людина, відвертість, відданий, найліпший, «людина, яка підтримує», «той, хто пізнається у біді», соулмейт, чесність, щирість тощо) з ядерними асоціаціями *вірність* (5), *надійність* (5), *опора* (5).

Група **Радість**, яка утворена з 29 реакцій (*сміх* (4), *веселоці* (2), *гарний настрій* (2), *гумор* (2), *весело, веселість, посмішка*) з ядерними асоціаціями *радість* (8) і *щастя* (8).

Група **Відчуття комфорту та спокою**, яка містить 23 реакції (*безпека, безтурботність, гарно, злагода, комфорт, життя, мир, турбота* тощо) з ядерними асоціаціями *спокій* (4) і *тепло* (4).

Група **Люди та тварини**, яка налічує 15 реакцій: *собака* (2), *Аня, батьки, Борис, брат, діти, кохана людина, мама, мій, подруга, приятель, родина, сім'я, товариш*.

Група **Час разом**, що утворена з 14 реакцій (*бесіда, довгі розмови, інтереси, музика, прогулянки, подорожі, спілкування, обійми, «той, з ким можна гарно провести час»* тощо) з ядерною асоціацією *розмови* (3).

Група **Ворог**, що містить 10 реакцій (*зрада, зрадливий, колишній, небезпека*) з ядерною асоціацією *ворог* (5).

Група **Країни**, що утворена з 6 реакцій: *Польща* (2), *весь цивілізований світ, Великобританія, Європа, США*.

Група **Почуття**, яка містить 4 реакції: *любов* (3), *співчуття, сум*.

Група **Розлука** складається з двох елементів: *відстань* та *розлука*.

Асоціативне поле *дружба* налічує 10 семантичних груп.

Група **Атрибути та властивості дружби**, яка складається з 77 реакцій (*довіра* (14), *допомога* (6), *щирість* (6), *взаєморозуміння* (4), *вірність* (4), *чесність* (3), *вдячність* (2), *єдність* (2), *порозуміння* (2), *розуміння* (2), *взаємність, взаємоповага, міцна* тощо) з ядерною асоціацією *підтримка* (16).

Група **Відчуття комфорту і тепла**, яка нараховує 28 реакцій (*сонце* (4), *комфорт* (3), *мир* (3), *спокій* (3), *злагода* (2), *затишок, захист, теплий день, щось велике та світле* тощо) з ядерною реакцією *тепло* (5).

Група **Радість**, що утворена з 28 реакцій (*щастя* (6), *посмішка* (4), *сміх* (3), *веселоці, веселість, гумор*) з ядерною асоціацією *радість* (12).

Група **Натхнення і почуття**, що налічує 13 реакцій (*задоволення* (2), *джерело сили, добрі емоції, зцілення, натхнення, розрада, сила, емоції, почуття*) з ядерною асоціацією *любов* (3).

Група **Час разом**, яка нараховує 12 реакцій (*гарно проводити час, ділитися, прогулянки, пік-*

нік, спілкування, щирі та відверті розмови тощо) з ядерною асоціацією *розмови* (3).

Група **Стосунки**, яка складається з 8 реакцій: зв'язок (2), теплі стосунки (2), близькість, братство, взаємини, ладити.

Група **Люди**, що утворена з 5 реакцій: подруга (2), дівчата, діти, родина.

Семантичні групи асоціативних полів слів-стимулів *друг* та *дружба*, як і випадку з *ворог* і *ворожнеча*, до яких вони є антонімами, подібні. Групи Атрибути дружби та група Характеристики друга містять реакції на позначення невід'ємних елементів дружніх стосунків на думку респондентів, як то підтримка, довіра, вірність, щирість, єдність тощо. Групи Радість репрезентують реакції на позначення радісних почуттів, які дарують такі стосунки. Асоціативне поле *дружба* містить і подібну за семантикою групу Натхнення і почуття, асоціації якої демонструють зв'язок дружби із натхненням та джерелом сили для респондентів. Групи Відчуття спокою та комфорту і Відчуття тепла і комфорту наповнені реакціями, які репрезентують теплу, затишну та безпечну атмосферу, яка має, на думку респондентів, панувати у стосунках. На важливість для дружби спілкування та спільного дозвілля вказують реакції групи Час разом. В групах Люди (і тварини) містяться асоціації, що називають тих, хто є для респондентів друзями: реальних людей за іменами, членів сім'ї або навіть хатніх улюбленців. Прикметною є малочисельні групи Країни, які репрезентують радше політичні відносини між державами.

Висновки. Отже, після розподілу результатів ланцюжкового асоціативного експерименту на семантичні групи можна зробити такі висновки:

Слова-стимули *друг* та *дружба* і *ворог* та *ворожнеча* позначають суміжні поняття відповідно, що репрезентовано наявністю однакових

семантичних груп в структурі цих полів, за невеликою відмінністю.

Слова-стимули *ворог* та *ворожнеча* найчисельнішими мають групи, що пов'язані із емоціями, почуттями та сприйняттям, спектр яких варіюється між злістю і огидою до страху і болю.

В асоціативних полях *ворог* та *ворожнеча* наявні семантичні групи, які напряду вказують на сприйняття росії як ворога. При аналізі реакцій-характеристик поданих на слово-стимул *ворог* можна відслідкувати, що його основні риси – це жорстокість та кровожерливість, а також огидність і нікчемність.

Другими за чисельністю групами цих полів є групи Війна/конфлікт, які демонтують різні масштаби та ступені серйозності конфліктів, які можуть постати у ворожих стосунках.

Найчисельнішими семантичними групами полів *друг* та *дружба* є ті, що містять реакції на позначення важливих для для стосунків елементів, як то підтримка, довіра, щирість, вірність та надійність.

На стимули *друг* та *дружба* серед реакцій-емоцій переважають асоціації, які пов'язані із радістю та веселощами, які і представлені відповідними семантичними групами у структурі полів.

Отримані реакції репрезентують важливість для респондентів безпечної та комфортної атмосфери у дружніх стосунках.

Актуальним вбачаємо проведення різноманітних психолінгвістичних експериментів для вивчення мовної свідомості взагалі та опозицій *друг*–*ворог*, *дружба*–*ворожнеча* зокрема, адже під час активних бойових дій і нескінченного терору цивільного населення відбувається невпинний вплив на їхнє семантичне наповнення, що можуть довести подальші дослідження в цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близнюк К. Асоціативний образ Батьківщини в мовній картині світу української молоді. *Мова: класичне–модерне–постмодерне*. 2022. Вип. 8. С. 63–82.
2. Дубовик Н., Бобро М., Гуроров В. Оцінно-смісловне поле «Батьківщина» у лінгво-культурній свідомості студента-гуманітарія. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 19 (1). С. 20–25.
3. Капранов Я., Івановська Б., Малинюк І. Асоціативні реакції українців на слова-стимули із семантикою резилентності: моделювання фрагментів індивідуальної свідомості. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 3. С. 41–46.
4. Терехова Д. Психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слова-стимулу *Друг* за даними спрямованих асоціативних експериментів. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 20(2). С. 85–91.

REFERENCES

1. Bluzniuk K. (2022). Asotsiatyvnyi obraz Batkivshchyny v movnii kartyni svitu ukrainskoi molodi [The associative image of the Motherland in the language picture of the world of Ukrainian youth]. *Mova: klasychne–moderne–postmoderne*. – Language: classical–modern–postmodern], 8. 63–82. [in Ukrainian].

2. Dubovyk N., Bobro M., & Hutorov V. (2021). Otsinno-smyslove pole “Batkivshchyna” u lindh-vokulturnii svdomosti studenta-humanitariia [The Evaluative-Semantic Field “Motherland” in the Linguacultural Consciousness of the Arts Student]. *Zakarpatski filolohichni studii. – Transcarpathian Philological Studies*, 19 (1). 20–25. [in Ukrainian]

3. Kapranov Y., Iwanowska B., Malyniuk I. (2023). Asotsiatyvni reaktsii ukrainsiv na slova-stymuly iz semantikoju rezylentnosti: modeliuvannia frahmentiv indyvidualnoi svdomosti [Associative reactions of Ukrainians to stimuli with the semantics of resilience: modelling individual consciousness fragments]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriya: Filolohiia. – Slobozhansky Scientific Bulletin. Series: Philology*, 3. 41–46. [in Ukrainian].

4. Terekhova D. (2017). Psyholinhvistychnyi analiz asotsiatyvnykh poliv slova-stymulu Druh za danymy spriamovanykh asotsiatyvnykh eksperymentiv [Psycholinguistic analysis of the associative fields of the word-stimulus Friend based on the data of directed associative experiments]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho lindhvistychnoho universytetu. Seriya: Filolohiya. – Bulletin of Kyiv National Linguistic University. Series: Philology*, 20(2). 85–91. [in Ukrainian].